

Szabadnak szerették – volna

Ha csak nem rugaszkodik el valaki nagyon a valóságtól, nehéz újat mondani, írni az 1989–90-es rendszerváltásról, nem utolsósorban azért, mert ez a magyar történelem legjobban dokumentált fordulata: a témáról forráskiadványok, monográfiák, tanulmányok, esszék sora áll az érdeklődők rendelkezésére. Igaz ez akkor is, ha külföldi archívumokban még sok fontos papír fekszik el. Ugyanakkor az évfordulók nem múlhatnak el nyomtalanul, érthető, ha az egykor történetek emlékezetébe, az azóta végbement változások értékelése ilyenkor visszatérően témává válik. Szénási Sándor, az egyik legfelkészültebb hazai újságíró, a Klubrádióban egy nagyszabású sorozattal, 2019 márciusától 2020 augusztusáig, hétről hétre, összesen hetvennél több ismert személyvel készített interjúval emlékezett a rendszerváltásra *Szabadság, elvtársak!* címmel. Ahogy műsora felkonferálásában elhangzott, 1989 valódi történetét kívánta felidézni, „hogyan is zajlott a demokratikus átalakulás Magyarországon – nem csak a Parlamentben”. Most a sorozatból egy kötetben megjelent egy válogatás, tizenhat beszélgetés. A cím ügyes, a szabadság és az elvtársak szavak közötti ellentmondásra épít, tudva, hogy éppen nem az elvtársaknak volt élmény a szabadságot hozó fordulat. Ebből a szempontból nincs jelentősége, hogy a kommunista párban 1945 után egy ideig, felemelt, könyökben behajlított, ökölbe szorított kézzel ezekkel a szavakkal köszöntek.

Itt most a könyvváltozatról mint magában megálló műről esik szó, így nem érdemes túlságosan elmélyedni abban, hogy miért éppen azok kerültek be a kötetbe, akik, a szerzőnek ugyanis szíve joga, hogy megítélje, mely interjúkkal látta leginkább megjeleníthetőnek eredeti szándékát. Az is hiba lenne, ha a rádiósorozatból és így a könyvből is hiányolna valaki egykori kiemelkedően fontos szereplőket, mondjuk Kis Jánost, Tölgyessy Pétert, Sólyom Lászlót, Kónya Imrét, az MDF és a Fidesz egykori vezetőit, hiszen ilyen-olyan ok miatt nyilván sokan nem tudtak vagy akartak interjút adni. Mivel önmagában állónak tekintem e kötetet, csak megemlítem: a Napvilág Kiadó a rendszerváltás 30. évfordulójára kiadott esszékötetének (vö. *Mozgó Világ*, 2010. január) tizenkét szerzőjéből három, Beer Miklós, Bod Péter Ákos és Spiró György a mostani tizenhatok között is helyet kapott, miként a 2019-ben elhunyt Rajk László is, akinek a rendszerváltást is tárgyaló életrajzi interjúkötete szintén a közelmúltban jelent meg (vö. *Mozgó Világ*, 2019. december). A könyv három politológus szereplője, Ágh Attila, Bozóki András és Kéri László evidensen szerepelt a rádiós sorozatban, de a kötetben más a helyi értékük, mondanivalójuk a rendszerváltásról más megnyilatkozásaikból, műveikből, korábbi tévés szerepléseikből ugyanis a némileg tájékozott olvasónak ismerős lehet.

A könyv önmagában nézve ha nem is kerek egész, de sokoldalú képet ad

a harminc év előtt történekről és az utólagos reflexiókról is. Felmutatja, amit Szénási az előszóban így fogalmaz meg: habár beszélgetőtársainak az az időszak azt jelentette, hogy végre annak szerethetik hazájukat, amilyenek elképzelték (teszem hozzá, kivéve a kivételek), szabadnak és emelkedőnek, kerülni kívánták a nosztalgizást, már csak azért is, mert azóta elszálltak az illúziók, sok keserű igazságot tanultunk meg.

A könyv címlapján Krassó György látható, amint 1989-ben éppen hátat fordít az öt körülvevő, már tétova, igazoltató rendőröknek, és félmosollyal a kamerába néz. Krassóról egykori harcostársával, Bánlaki Józseffel elhangzott egy beszélgetés a sorozatban, a könyvben viszont csak az előszó idézi fel őt. Szénási itt a Szabad Európa Rádió munkatársának nevezi, ami formálisan, viszonylag rövid időszakra igaz, de hogy sokak számára ikonikus alak volt, nem innen származott. A címlapról egyebek közt azt írja az előszóban a szerző: „[...] a kép ma valami homályos és kínos lelkiismeret-furdalást kelt a nézőben. Valami rossz érzést, hogy mi lett abból a bátor elfordulásból.” A „mi lett abból” miatti rossz érzés több a kötetben olvasható interjúban is visszatérő téma, és indokolt szempont, de a Krassó iránti kiérdemelt tisztelet ellenére elhibázott lenne az ő nézeteit, magatartását tekinteni a rendszerváltás etalonjának.

Ez a keret inkább csak a könyvben olvasható néhány elem kiemelésre nyújt teret, a szereplők sokszínű mondanivalóját itt még jelezni sem lehet. Így csak sorolom, hogy a még említendő interjúkon túl Eötvös Pál a *Népszabadság* függetlenné válásának kissé idealizált történetét

mondja el, Horn György az alternatív iskolarendszerről és általában az oktatásügyről beszél, Hann Endre elsősorban a közvélemény-kutató szakmáról, a viszonylag ritkán nyilatkozó Surányi Györggyel folytatott beszélgetés középpontjában a nemzeti banki elnökséget érintő politikai döntések, illetve a pártokhoz fűződő kapcsolatai állnak, Rainer M. János pedig az 56-os Intézet létrehozásának és megszüntetésének történetét idézi fel.

Az olyan radikális és gyors átalakításokról, mint amilyen az 1989–90-es volt, de még nyugodtabb időszakokról is sokféle, egymással nehezen összeegyeztethető interpretáció keletkezik. Szénási nem érzi feladatának, hogy az úgymond objektív igazságot kiderítse, beszélgeti interjúalanyait, a véleményükre kíváncsi, kérdései csak kivételesen szembesítik őket a látványosabb ellentmondásokkal. A rádiósként egyáltalán nem tekintélytisztelő, gyakran kellemetlen kérdéseket feltevő újságíró különleges tisztelettel viselkedik Németh Miklóssal. Az indokolható, hogy egykori kulcspozíciója alapján egyedülként kétrészes a vele készült interjú, és azok számára, akik nem olvasták Oplátka András Némethről szóló könyvét vagy a máshol közölt megszólalásait, különösen érdekes a szöveg, a volt miniszterelnök egyébként is színesen, érdekfeszítően beszél. Ugyanakkor a könyvben megszólalók között vannak volt miniszterek, Nemzeti Bank-elnökök, nyugalmazott püspök, mégis egyedül a korábbi miniszterelnököt szólítja egykori rangján. Felteszem, az interjúzónak is feltűnt Németh más helyeken is kifejtett véleménye, miszerint szemrehányást tesz magának, amiért

nem harcolt a folytatásért, pedig még lett volna két éve a posztján. Másnál Szénási azért talán felvetette volna az elképzelés komolytalanságát. A Szalai Erzsébettel folytatott beszélgetésben például szembesíti partnerét mondandója ellentmondásaival, amikor a riportalany kifejti sokszor leírt, elmondott tételét: „A rendszerváltóknak először a társadalomhoz kellett volna fordulniuk, mozgósítani kellett volna [...], de ők inkább a hatalom csúcsai felé kezdtek tekinteni [...] meg kellett volna várni, amíg egy szerves folyamat révén a társadalom méhéből kitermelődnek azok az új erők [...]”. Mire elhangzik a jogos kérdés: ez működött volna? A válasz: nem.

Szalai Erzsébet mondanivalója annyiban összeköthető Spiró György véleményével, hogy egészében mindketten a rendszerváltás külső determináltságát látják meghatározónak, persze jelentős eltéréssel. Spiró ismert székesziszével említi, tudni lehetett, mivel jár a kapitalizmus, amit aztán annyiban finomít: „Készen kell lenni arra, hogy Magyarországon akár jóra is fordulhat a helyzet.” Ezzel szemben Szalai azt fejtegeti: a globális tőkét csak globálisan lehet megrendszabályozni, és erre meg fog szerveződni egy globális értelmiségi, de elsősorban munkásmozgalom.

Más módon kapcsolható össze a rendszerváltás kritikájában Szalai Erzsébettel Elek István, amennyiben mindketten elutasítják a kommunista rendszert, de szemben állnak a kapitalizmussal is, vállaltan harmadikutasok. Míg Szalai azonban, mint látható, globális keretekben látja a megoldást, Elek nemzeti léptékben, erősen korlátozott piac-

gazdasággal, kis és közepes méretű magántulajdonnal, szövetkezetekkel, munkás-önigazgatással, -tulajdonnal. Mellesleg, emlékezete megteveszti, amikor azt mondja, hogy az SZDSZ rendszerváltó programja is egyfajta harmadikutas elképzelés volt, hiszen egyik nívuma éppen abban állt, hogy a pártok közül először mondta ki 1989-ben: a piacgazdaság kapitalizmus, nincs harmadik út, vagy kapitalizmus, vagy szocializmus. Ha már pontosítás: Bod Péter Ákos, amikor a riporter arról kérdezi, hogy a Horn-kormány megalakulása után miért mondott le a Nemzeti Bank elnökségről, mondjuk így, rosszul emlékszik, amikor egyik fő okként az SZDSZ nyomására hivatkozik. Állítása könnyen cáfolható.

A rendszerváltás többféle interpretációjának lehetőségét Ágh Attila úgy foglalja össze: a mai hivatalos álláspont szerint mindent Orbán Viktor csinált egyedül, a másik domináns álláspont szerint a nyugatos értelmiség nyíltan ellenzéki része hajtotta végre a fordulatot. Mivel a másodiknak említett állítás, még ha a szándékolt sarkítást kivonjuk is, az ő kitalációja, akarva-akaratlanul az orbános változatot is ezzel hozza azonos szintre. Bár az SZDSZ – mert itt ez a nyugatos, nyíltan ellenzéki értelmiség szinonimája – büszke volt az egykori demokratikus ellenzék hagyományára, nem hitte és mondta, hogy egyedül hajtotta végre az 1989–90-es fordulatot. A kötetben ugyancsak megszólaló Magyar Bálint is csak arról beszél, hogy a rendszerváltás nyelvét, amelyen a rendszerváltás megfogalmazta magát, a demokratikus ellenzék hozta létre. Ágh mindenestre úgy véli, minden más interpretációval szemben a dön-

tő fordulatot valójában az MSZMP reformkörei kezdeményezték. Nem kétségbe vonva, hogy a reformkörök az állampárt szétesésében fontos szerepet tölthettek be, azért az nem felejthető, hogy önálló politikai aktorrrá nem tudtak válni, amint azt Németh Miklós is megemlíti: amikor kitűnt, hogy Pozsgay Imre nem vállalja a vezetésüket, senki nem állt a helyére.

Beer Miklós, az utóbbi időszak számos ügyében, a cigánysággal való szolidaritásban, a migránskérdésben személyes bátorságot is mutató nyugalmazott püspök a harminc évvel ezelőtti történéseket az interjú tanúsága szerint eléggé kívülről szemlélte. Az egyházat érintő kérdésekre meglehetősen tartózkodó válaszokat ad. Így például, amikor az ügynöki jelentéseket író papokról, magasabb rangú egyházi tisztség-

viselőkről esik szó, arról beszél, feltehetően abban a hitben, tudatban vétkeztek, hogy ezzel is egyházuk érdekeit képviselik.

Szénási Sándor rádiós tevékenységével és most könyvével is igényesen, színvonalasan terjeszti az ismereteket, de optimistának nehezen nevezhető. Ebben az esetben úgy látja, a rendszerváltást megélők tapasztalatai nem érdeklik az azóta felnőtt generációkat. „Ez a vidék itt ilyen – mondja –: semmi nem épül a tegnapi, az új megváltások [...] ugyanott végződnek, mint elődeik.” De azért higgyük – folytatja –, egyszer majd egy ilyen vagy hasonló könyv tanulságai leállítják a mókuskereket.

Szénási Sándor: Szabadság, elvtársak! 30 éves a rendszerváltás. Budapest, 2020, Noran Libro. 198 oldal, 3600 forint.

Kőríz Imre

Előhang egy remekműhöz

A *Háztartás* Marylinne Robinson magyarra legutóbb lefordított, de eredetileg mind közül a legkorábban, 1980-ban megjelent regénye. Az író *Gilead* című könyve (2004) Pulitzer-díjat kapott, és az évek során kétkötetessé (*Home*, 2008), majd trilógiává (*Lila*, 2014), néhány hónapja pedig (*Jack*, 2020) tetralógiává bővült. Az első három kötetet magyar fordításban a Magvető adta ki, a *Gileadot* Pásztor Péter majdnem elég jó (erre még visszatérünk), a *Lilát* és az *Itthon* Mesterházi Mónika kifogástalan fordításában. Nem lehet kétséges, hogy az

angol eredetiben tavaly ősszel megjelent negyedik, *Jack* című regény is hamarosan napvilágot lát magyarul.

Úgy tűnik, a hazai irodalomkritika némi késéssel reagált a Robinson-jelenségre. A sorozat köteteiről, különösen eleinte, az úgynevezett vezető irodalmi folyóiratokban nemigen jelentek meg recenziók. Ez a vonás gyakran megfigyelhető a regényfolyamok fogadtatásának történetében – talán csak Knausgård művei jelentenek kivételt –: nemcsak a Harry Potter-könyvek jelentősége nőtt kötetről kötetre, hanem a magyar

olvasók és kritikusok körében Elena Ferrante is csak az úgynevezett *Nápolyi regényekkel* vált szélesebb körben – és akkor sem egy csapásra – ismertté, addig hiába jelent meg három korábbi kötete is magyarul. Hermann Veronika az *ÉS*-ben nemcsak a most megjelent *Háztartásról*, hanem már az *Itthonról* is írt recenziót, a kritikai visszhang általában jellemző szegényességét pedig Thomka Beáta feledtette végképp, aki a *Jelenkor* tavaly októberi számában a *Háztartásról* írva vetett számat az egész életművel, már a *Jack*ről is érvényes megállapításokat téve a *New Yorker*ben frissen megjelent részlet alapján. (Nem lehet nem észrevenni, hogy Thomka a kortárs világirodalom regényfolyamainak legfigyelmesebb magyar olvasója: Ferrante és Knausgård munkáit is folyamatos kritikai figyelemmel kíséri.)

A szinte a legutóbbi időkig szórványosnak tekinthető kritikai visszhangról sokat elárul, hogy szó nélkül megy el egy meglehetősen szokatlan jelenség mellett. Robynson regénysorozatának magyar kiadásai ugyanis valamiért nem a megírás rendjében követik egymást: mint korábban volt róla szó, a *Gilead* után jön a *Home*, és ezt követi a *Lila*. (Ez egyébként nem szín, hanem a főszereplő neve, a kiejtése pedig valami ilyesmi: „lájljö”.) Magyarul ezzel szemben a *Gilead* (2012) után a *Lila* (2016) jelent meg, és csak ezt követte a második kötet, az *Itthon* (2019). Emellett első pillantásra talán aprónak látszó, de egyáltalán nem jelentéktelen üzemzavar, hogy az egyik fontos szereplőt a *Gilead*ban Pásztor Péter Gloriának magyarítja. Az *Itthon*ban ugyanis külön szóba kerül, hogy négy lányát a lelkész apa a teológiai fogalmak-

nak (hit, remény, kegyelem, dicsőség) szándékosan nem a latin formáját használva nevezte el, hanem angolul: Faith, Hope, Grace és Glory. A hiba annál is érthetlenebb, mert amikor a *Gilead* magyar fordítása készült, a *Home* már rég megjelent angolul.

Akárhogyan is, a sajátos elbeszélői technika és a regények, illetve az egész sorozat szerkezete miatt az időrendnek ez a kiadástörténeti furcsasága csodálatos módon egyáltalán nem okoz különösebb befogadási problémát: történetesen úgy alakult, hogy én az angol kiadásnak pontosan a fordított sorrendjében olvastam a három kötetet, és a legkevésbé sem éreztem ennek hátrányát – de erről később még lesz szó.

Robynsonnak mindenesetre nemcsak a magyar fogadtatása, hanem az egész írói pályája sajátosan alakult. A most magyarul kiadott, angolul 1980-ban megjelent *Háztartással* elnyerte a Hemingway család, illetve alapítvány által finanszírozott és az amerikai PEN Klub által gondozott elsőkötetes díjat, sőt még a Pulitzerre jelölt legszűkebb harmasba is bekerült. (Arról akkor még lemaradt: Updike a *Nyúlhájjal* megelőzte.) Ezután viszont csaknem huszonöt évig nem írt új regényt, csak esszéket. Ezekből kétkötetnyi magyarul is megjelent *A gondolkodás szabadság – Kálvinista tünődések* és *Szellemtelenség – A bensőségesség száműzése az én modern mítoszából* címmel, illetve alcímmel, mégpedig a nem első rendűen szépirodalmi, hanem hitéleti könyvekkel foglalkozó Kálvin, illetve Koinónia kiadónál.

Valószínűleg sok olyan olvasó lesz, aki hozzám hasonlóan a megírása után harminc évvel, magyarul 2020-ban megjelent *Háztartás* bejáratán át

lép majd be Robinsón elbeszélő művészetébe. Azt hiszem, nem ez a regény a főbejárat. Igaz, aki a *Háztartás*, a nők *Fingerbone*-ban élő három nemzedékének története után olvassa a *Gilead* nevű városban játszódó regényeket, annak legalább ismerős lesz a motívumkincs egy része, illetve a szereplők egyszerű környezetét, a regények színhelyét jelentő középnyugati tájat otthonos rokonszenvvel leíró elbeszélő hangja.

Egyes vélekedések szerint a *Háztartás* a legjobb családragények közé tartozik. De akkor mit mondjuk a *Gilead*-sorozatról? Főleg, hogy a *Háztartás* elég unalmasan kezdődik: a mintegy kétszáznegyven nyomtatott oldalra rúgó könyvnek még majdnem az ötödénél is úgy éreztem, hogy a történet nem tart sehova, és ugyanúgy beleomlik majd a kisváros tavába, mint a vasúti hídról az a vonat, amelyen a matriarcha nagymama férje teljesített szolgálatot. Álmatag lelkületű, eseménytelen, kisvárosi préirirodalomnak éreztem, amiből legfeljebb némi hangulat marad, és ami oly kevéssé ragadott meg már John Williams posztumusz világhírűvé vált *Stoner*jében is.

A *Háztartás* szereplői a könyv voltaképpen – de ekként sem elsöprően mozgalmas – cselekményének kicsit kései beindulásáig csendben élnek és halnak egy amerikai kisvárosban, miközben néha rémes párbeszédet folytatnak: „– Kedves gyerekeknek tűnnek. – Nagyon csendesek. – Nem olyan csinosak, mint Helen volt. – Az egyiknek szép a haja. – Csúnyának nem csúnyák. – A külső nem olyan fontos. – Lányoknál persze fontosabb” stb. Ez bizonyára szigorú hűséggel és talán a faviccek humorérzékével ábrázolja a beszélők

egyszerűségét, de kevesebb szigorúnak és több érdekességnek személy szerint jobban örültem volna.

Regények történetét nem szerencsés összefoglalni, bár a *Háztartás*-nak inkább csak a végén következik be olyan fordulat, amelyről nem illik fellebbenteni a fátylat.

...De ez is máshogy van a *Gilead*-könyvekben. A fűlszövegek mindig elmantrázzák, hogy a kötetek, bár egy nagyobb egység részei, önállóan is olvashatók. Ez igaz is, sőt, a szerző mintha nemcsak hűséges olvasóit ajándékozna meg az ismert szereplők visszahozásával és egyes történetek újabb szempontú előadásával, hanem azoknak is tartogat meglepetéseket, akik a mindenkori legfrissebb regényt olvasva lépnek be a történetbe. Az *Itthon* végén például az egyik szereplővel kapcsolatban olyasmi kerül szóba, ami a korábbi könyv, a *Gilead* ismerőinek nem jelent új információt, a Robinsón világával csak most ismerkedők szemében azonban valószínű csattanó. A trilógia (a *Jackel*, ugye, tetralógia) bámulatos, több dimenzióban irizáló kaleidoszkóp, amely végig ugyanazt a világot mutatja be, de mindig új és újabb elrendezésben, más-más szereplőket és az ismertek – vagy annak véltek – mellett új cselekményelemeket állítva a középpontba. A különböző könyvekben ráadásul az elbeszélői alapállás sem ugyanaz: a *Gilead* én-elbeszélés, míg a *Lila* és az *Itthon* nem az, bár az előbbiben még mindig inkább egy főszereplő fejből látunk ki, mint a kicsit tágabb fókuszú utóbbiban.

A későbbi regények komplexitásához képest a *Háztartás* sokkal egyszerűbb. Az az érzésem, hogy azok a kritikusok – és ennek a regénynek a visszhangja máris sokkal élénkebb-

nek ígérkezik, mint a korábbiaké –, akik most szuperlatívuszokban beszélnek róla, mintha kissé lelkiismeret-furdalásos módon azért a mulasztásért törleszteniének, mert a később írt, de magyarul korábban megjelent könyvek nem részesültek az őket megillető figyelemben.

A *Háztartás* és a *Gilead*-sorozat világa nem különbözik élesen, számos motivikus egyezés van köztük, például a kissé poros, vallásos kisváros és környezete állat- és növényvilágának, gyümölcsös- és konyhakertjeinek leírása, de ezeknél sokkal fontosabbak az olyanok, mint az álmok, a régi történetek felidézése, a csavargás, illetve a más gyerekének a felnevelése. Tulajdonképpen különös, hogy a sokkal népesebb *Gilead*-regények magyarul eddig három megjelent kötetében a szereplők hálózata áttekinthetőbb, mint amilyenek a lényegesen rövidebb, hozzájuk képest szinte kamaradarabszerű *Háztartásé* tűnik. Pedig a *Gilead*-könyvek két család körében játszódnak, Ames és Boughton tiszteletes dinasztijában, mégpedig három-négy generációt felölelve, és ha az első nem is túl népes, az utóbbiban nyolc gyerek van, akik közül hatot-hetet bármikor név szerint fel tudok sorolni.

Talán akadnak ennek a rovatnak az olvasói között olyanok, akiknek olykor az itt megjelent kritikák adják meg a végső impulzust ahhoz, hogy elolvassák a szóban forgó könyvet. Nem tudom, hányan vannak, de most elég tanácstalanok lehetnek: végül is ajánlják itt a *Háztartást*, vagy nem? Az operakritikus Fodor Gézánál olvastam, hogy egy műbírálónak mindig szélesebb a szakmai, mint a magánízlése, vagyis olyan alkotásokat is tudnia kell méltányolni, amelyek

a saját ízlésétől távolabb esnek. (Érdekes adalék, hogy egy borszakértő barátom erre azt mondta, neki talán nincs is magánízlése.) A *Háztartás* szerintem jó könyv, de nem tartozik a világ legjobb családrégényei közé, már csak azért sem, mert férfiak lényegében nem szerepelnek benne: eltűntek vagy meghaltak. Ez nem holmi kicsinyes genderszempontról, mert azt jelenti, hogy a valamiféle teljeségigényről le szemlátomást nem mondó elbeszélésből az életnek olyan fontos mozzanata hiányzik, mint a szerelem. Az *Iskola a határon*-ból – részben objektív okokból – a nők hiányoznak, ettől tehát egy könyv akár még remekmű is lehet, az én fogalmaim szerint azonban családrégény már kevésbé, mivel a generációk vagy a testvérek közti viszonyok ábrázolása nem pótolja a párkapcsolatok rajzát.

A *Háztartás* inkább fejlődésregény, és – a regénykategóriák teljesen heterogén, egymást keresztül-kasul metsző halmazai közé most egy újat beszuszakolva – akár még ifjúsági regényként is működőképes lehet: egy kisvárosban két sajátos körülmények között elárvult lányt először a nagyanyjuk nevel, az ő halála után a húgai, végül pedig a lányok egyik nagynénje. Ő, Sylvie a legplasztikusabban megrajzolt alak: afféle protohippi, egykori csavargó, aki az addig tisztességesnek nevezhető házat is lelakja – a könyv címe tehát nagyrészt ironikus –, és életmódja a testvérpár egyik tagját, Lucille-t annyira elidegeníti, hogy még iskolás korában elköltözik otthonról. Az elbeszélő a testvérétől archetipikus léptékben különböző másik lány, Ruth, aki viszont kitart a nagynénje mellett akkor is, amikor életük a regény végén látványos fordulatot vesz.

A *Háztartást* Robinson későbbi regényeivel tematikailag ennek a nagynéninek, a csavargóból lett gyámnak, Sylvie-nek az alakja köti össze. A *Gilead*-sorozat egyik címszereplője, Lila is csavarog fiatal korában, de nem neveli más gyerekeit, sőt, éppen ő az, akit, miután a szülei eléggé elhanyagolják, egy nő magához vesz (tulajdonképpen elrabol), és így nem a saját anyja mellett nő fel.

Ami a gondolatibb mozzanatokat illeti, Robinson későbbi könyveiben is megjelenik az a probléma, ami már első regényének is alapkérdése: megváltozhat-e az ember. Ez ráadásul mintha az eleve elrendelés kálvini tanításával is összefüggene, amit a későbbi regények párbeszédei és elmélkedő részei gyakran feszegetnek. Robinson egyébként egyszer úgy nyilatkozott, hogy ha az emberek inkább olvasnának Kálvint, mint Max Webert, az ennek a „nagyon is tiszteltreméltó gondolkodónak” valósággal az újramarkázásához vezetne. És valóban, a *Gilead*-könyvek tiszteléseinek csipkefinomságú eszme-futtatásait olvasva úgy tűnik, hogy a hitnek a vallásgyakorlat rezervátumába való beszorítása a jelentős egyházi gondolkodók nem szorosán a hitélethez kötődő – ismeretelméleti, etikai – és valóban korszerűen kontextualizálható teljesítményét is túl könnyelműen tette zárójelbe.

Hiba volna ugyanakkor azt a látzatot kelteni, hogy a könyvek spirituális gondolatok jámbor illusztrációi: a legkorábbi cselekményszál, Ames tiszteletes nagyapjának története a függetlenségi háború idején játszódik, és a regények nagyon elmélyülten járják körül a rabszolgafelszabadítást és a huszadik századi emancipációs küzdelmeket is. A so-

rozat leghumorosabb oldalait éppen egy rabszolgák szökését segítő alagút beomlásáról szóló anekdota jelenti a *Gilead*-ban, amely mikszáthi, sőt rabelais-i mértékeket meghaladóan frenetikus.

A *Háztartás*nak ezzel szemben a humor nem erős oldala, és ez különösen a későbbi könyvekkel összevetve feltűnő: az első ilyen tárgyú jegyzet majdnem a könyv felénél van. Egy nyáron vacsorázni készülnek a lányok és nagynénjük; a finom megfigyelések segítségével, érzékletesen leírt jelenet emblematikus. A külvilág, a természet hétköznapi diadal-massága kicsit Cormack McCarthyt idézi, csak az ő fáinak és szikláinak nagyszabásúsága nélkül: „Tudtuk, hogy egy ilyen nyugodt estén, amely ilyen szivárványosan kék, így tele van a bogarak zörejeivel és az öreg, kövér kutyák zajával, akik a szomszéd udvarban rázzák a láncaikat és ugatnak, egy ilyen végtelen, fénylő éjszakán a legfinomabb érzékeinkkel érezzük majd egymás közelségét. Valahogy úgy, mint aki a sötét szobában fekvé tudja, mikor van ébren a másik.” Egy idő után Lucille-nek azonban viszketni kezd a lába, és – „Biztos belegázoltam valamibe!” – felkapcsolja a villanyt: „Megláttuk, hogy mosószert-adagolót használunk tányérnak, és befőttesüvegekből iszunk. (...) Lucille megijesztett minket, ahogy hirtelen elárasztotta a konyhát fényvel, felfedve fazekak és edények hal-mait, meg két leszakadt szekrényajtót, amelyek a porcelánosdobozoknak voltak támasztva. (...) A legelkeserítőbb talán a függöny volt az asztal Lucille felőli oldalán, amely egyszer félig leégett, mikor egy születésnap tortája túl közel került hozzá.” És itt jön a finom humor: „Sylvie a Good

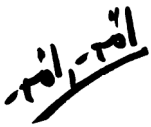
Housekeeping egyik régi számával oltotta a lángokat, de azóta se cserélte le a függönyt.”

A *Háztartás* szereplői érzékeny, ideges, önálló, de kissé álmatag emberek: Lucille-nek éppen ebből az iránytalan szétesésből lesz elege, amikor (kissé túlzottan problémátlanak ábrázolt módon) átköltözik Miss Royce-hoz, aki – bizonyára nem mellesleg – a lányok háztartástanára. A könyv végén pedig a vagabundságra hajlamosabb Ruth és egykor gyakorló vagabund nagynénje ugyanezt a rendezetlenséget szentesíti egy hirtelen gesztussal, de tartós életformaként.

Minden erénye mellett, úgy érzem, a *Gilead*-regények jobbak, mélyebbek, gazdagabbak, árnyaltabbak, mint a *Háztartás*. Robinson nem nagy megújítója az elbeszéléstechnikának, olvasóit nem kényszeríti akrobatikus

befogadói gyakorlatok végrehajtására, de figuráit olyan bölcsességgel ábrázolja, az entrópiával sújtott létezésre és a magukat ennek a rendezetlenségnek hol kiszolgáltató, hol ellene szegülő emberekre vetett pillantása olyan okos, szelíd és empatikus, hogy nem nehéz egyetérteni Thomka Beáta szavaival: „Robinson prózája a közösségi elvárások teljesíthetlenségét úgy mutatja meg egyéni kudarcként és vállalásként, hogy a fikcióban az ítélet és elutasítás helyett a megértő, elfogadó figyelem, tolerancia és együttérzés érvényesül. E minőség tekintetében aligha tudnánk hozzá mérhető kortárs elbeszélőt említeni.”

Marilynne Robinson: *Háztartás*. Fordította: Szabadkai Bernadett. Budapest, 2020, Magvető. 248 oldal, 4499 forint.

Stuber Andrea

Távszínházi élet

A színpad egy fehér szoba. Vakítóan világos fényben belép egy ember zizegő sárga kezeslábasban, pleximaszkban. Semmi nem látszik ki belőle a tetőtől talpig tartó védőfelszerelés mögül. Utána még négyen érkeznek, ugyanilyen alakok. Üdvözlésül megölelik egymást, a puszi összekoccan átlátszó arcvédőjükön. Kezükbe veszik a welcome drinket, ám az elfogyasztása akadályba ütközik. Levetkőznek, kihámozzák magukat a védőruhából – két férfi, három nő, most látszik –, alatta estélyi viseletet hordanak. Eleganciá-

juk hibátlan, még a karcsú kis oxigénpalackjaik is sikkesek. Leülnek a fényűzően megterített hosszú asztalhoz – távolságtartón, három-négy széket üresen hagyva egymás között –, majd énekelni kezdenek. Mozart *Requiem*-je hangzik el tőlük, a *Dies irae*-től a mindent bevégző ámenig.

A Benkó Bence és Fábián Péter vezette k2 Színház *Búcsúkoncert* című, profetikus-katartikus előadását írtam le a fentiekben. Idén februárban mutatták be Tarnóczi Jakab rendezésében, Szép András zenei vezetésével és kíséretével.

Talán ha háromszor játszhatták el. Aztán március 12-én a kormányrendeletnek megfelelően bezártak a magyarországi színházak. Az addikt színháznézők úgy emlékeznek erre, mint egy katasztrófa napjára: bevésődött bennük, mit láttak utójára élő színházban tavasszal. (Én speciel Marosvásárhelyen a Tompa Miklós Társulat *Raszkolnyikov* című előadását.) Néhány nap elteltével nyiladoztak a csatornák az interneten, majd jött minden, ami a csövön kifért, illetve befért a csövön az ember számítógépébe. Művészek kezdtek el otthonról szerepelni verssel, felolvasással; színházak vették elő archívumuk értékes kincseit, repertoárjuk elfekvő darabjait. Aki- ket csak egy lépés választott el az esedékes bemutatójuktól, azok azt meg is tartották kamerák és üres nézőtér előtt. Például *Az ügynök halála* főpróbáját Szatmárnémetiben, az „Ülő Bölényként” (copyright by Papp Timi kolléganó) nagyot játszó Czintos Józseffel Willy Loman szerepében. Akkor láttam először vado- natújj színházi produkciót a konyha- asztalomra könyökölve.

A színházi felvételek ránk zúduló özönében különböző mértékben volt köszönet. Hol sok, hol semmi. Régi, technikailag szegényes, egykamerás felvételek legfeljebb a tájékozódást vagy az emlékek felidézését szolgálják. Persze az sem haszontalan. Információt szerezhattunk például arról, hogy Helene Weigel a férje, Bertolt Brecht halála után miként állt hozzá a Kurázi mama megformálásához 1957-ben. Megvizsgálhattuk, modernnek hat-e még a Schaubühne 1974-es *Bakkhánsnőjke* vagy Robert Wilsontól a *The Black Rider* 1990-ből Hamburgból. (Igen

és igen!) A tavasz 17 pillanataként fénylik fel emlékezetemben a New York-i Metropolitan esténkénti operavetítése, mindenekelőtt a Ring- ciklus Robert Lepage rendezésében a 2010-es évek elejéről. És még sorolhatnám a csodákat, a karantén idején mi mindent élénk tártak a világ szín- és operaházai.

Nyáron aztán némelyik színházunk előrelátóbban felkészült a járvány második hullámára, mint a... tuggyukik. Bekamerázták játszó- helyeiket, alkalmassá téve azokat az élő internetes közvetítésre. Az első meghökkentő távszínházi élményem az Örkény Színház *Andromakhé*-bemutatója lett. Az Asbóth utcai stúdióban tartották október elején, a színházi évad szokásos első premierhétfőjén. A közön- ség még megtölthette a nézőteret, de streamelés is folyt. Otthon ülve ujjal mutogathattam a sorokban ülő kritikuskollégákra, s közben úgy éreztem magam, mintha egy kíváncsi légy volnék a színházte- remben. Hol innen, hol onnan kö- vethettem az eseményeket, néha még valamelyik színész fejére is rászálltam, hogy közelről lássam a partnerét. (Fejkamerát is használ- tak.) Ez új volt és revelatív. A színház mint közösségi élmény elmarad ugyan, de a profi módon használt technika ad cserébe mást: intim nézőpontot. Igaz, a szelektálást is elvégzi helyettem; elveszi a sza- bad és szeszélyes választási lehetőséget arra nézve, hogy merre nézzek. Másnak viszont talán épp avval segít, hogy irányítja a figyel- met, akár egy tekintetterelő juhász. A most bejáratós technika minden bizonnyal sokat fog még fejlődni. Eljuthat odáig, hogy kamerás kis

drónok röpködjenek csendesen a játéktér felett. Nem állunk messze a kiterjesztett valóságtól, vagyis az AR-technológia színházi alkalmazásától sem. (Amely technológia első sikeres lépése a Pokémon GO játék volt.) Lehet, hogy a színháznéző nemsokára úgy figyelheti otthonról az előadást, mintha maga is bent mászkálna a díszletben. (Csak ne vadásson a szereplőkre!)

Idővel és gyakorlattal mind egyértelműbbé vált, hogy a színházakat halálos veszedelemmel fenyegető járvány új színházi műfajokat hozhat létre, újféle találkozásokat az alkotók és a befogadók között. Olyan formákat, amelyek a vészhelyzet elmúltával is velünk maradhatnak, és sokat tehetnek a színház demokratizálásáért. A jövőben szinte mind egy lesz, hogy Budapesten élsz, vidéken, egy határon vagy hét határon túl. Megnézheted online mondjuk az Örkény Színház, a Katona József Színház vagy a Nemzeti fontos előadásait. (A Nemzetire nem esküszöm, mivel ők sem tavasszal, sem ősszel nem adták online egyetlen előadásukat sem, csak most télen kezdenek szőrmentén streamelgetni, és nem ingyen. Az is furcsa egyébként, hogy a szintén elég jól eleresztett és felszerelt Thália Színház, amely régóta közvetít előadásokat a tévében, interneten nem vetít.)

A Madách Színház – az egyik a gyorsan kapcsoló teátrumok közül – nyáron már online premiert tartott, méghozzá igen stílszerűen a két főszereplő lakásából. *Örökké fogd a kezem!* címmel Nagy-Kálózy Eszter és Rudolf Péter Csehov és az ő színésznő felesége levelezését tárta elénk kanapén ülős, premier plános előadásban, Szirtes Tamás rendezésé-

ben. Szinte személyes kétszemélyes játék ez a színészek és néző között.

Őszre szervező-lebonyolító működtető vállalkozások is felálltak; létrejött az e-színház, a színházTV, a TRIP webszínháza. Egyrészt profi módon rögzített előadások felvételét árulják, másrészt élő egyenes közvetítést. Most már azt is pénzért kínálják – például a tatabányai színház korábbi előadásait –, amit tavasszal még ingyen nézhettünk. (A jegyárak az őszi kezdetkor 2900-3900 forintnál indultak, decemberben azonban több helyütt elkezdtek 4000-4500 fölé kúszni. Nos, a demokratizálódásnak is kialakulnak a korlátai.) A színházszeretők számára az ideális kimenettel alighanem az lesz, ha már annyi produkciót betáraznak ezek a cégek, hogy érdemes havi előfizetést venni olyanformán, mint a Netflixnél.

Hogy a színházak pontosan mit kezdenek a technikával és a lehetőséggel, azt színháza és anyaga választja. Az Örkény Színház *Zűrzavar 2045* című előadása – Polgár Csaba rendezése Lev Birinszkij *Bolondok tánca* című darabja nyomán – véresen ironikus disztópia lett nagyjából olyan képi megjelenítésben, mintha mai tévéjátéknak született volna. A Trafóban működő Dollár Papa Gyermekei Társulat ennél tovább ment, amikor az *Otthon* című előadását lakásszínházi formában rögzítette, filmet forgatva belőle. Mindezzel szemben a Vígszínház az évadterve szerint lepróbálta Michal Dočekal rendezésében *A kő* című Mayenburg-darabot, s be is mutatta kamerák és üres nézőtér előtt. Pont ugyanolyan formában és stílusban, mint ahogyan majd játszani fogja akkor is, amikor visszatérhetnek a nézők a színházba. A Radnóti vi-

szont felhasználja a helyzetet arra is, hogy a *Csapodárok* streamelt előadásán a játsszók ne csak a színpadról, hanem akár készülődés vagy átmenet közben is bejelentkezzenek. Az online közvetítés arra is alkalmat ad, hogy plusztartalmat kínáljanak a színházak: interjúkat az alkotókkal, bepillantást a kulisszák mögé vagy zoomos közönségtalálkozót.

Az élő színház helyetti vetített pótshínház minden bizonynal speciális halálugrás a színeszek számára. Ha olyan előadást közvetítenek, amely régóta műsoron van – vegyük például a majdnem tízezer néző által követett 999. *Padlást a Vígből* –, ott a színeszek jól ismerik a közönség reakcióját, kitanulhatták belőle a játék ritmusát. Egy online bemutató szereplői azonban úgy adják elő a darabot, hogy néző még sosem látta. Ráadásul az is különös feladat a színeszeknek, hogy kerüljék a nagyszínpadiságot a nagyszínpadon. Ezúttal közeliket mutatnak róluk a kamerák, ami más játéktílust követel. Normális körülmények között arra kell ügyelniük, hogy elhassanak a karzatig. Most pedig csupa olyan néző előtt szerepelnek, aki mintha az első sorban ülne.

A legnagyobb nehézség a színeszek számára az lehet, hogy nem vagyunk ott, ahol játszanak. Mi, a nézők. Nem hallják, hogy elakad a lélegzetünk, nem köhögünk, nem röhögünk, nem szuszogunk, nem törünk ki tapsban. Gondolom, ilyenkor egymásnak játszanak. Alighanem nézik is egymást a takarásból bátorítón, kollegiálisan. Az Örkény Színház segítő foglalkozású civilekkel hozott létre részvételi színházi előadást, a *Kiváló dolgozók* című egészen kiváló produkciót Boross Martin rendezésében. Abban szó volt erről; a fiatal színeszek panaszták fel, hogy milyen is üres nézőtér előtt játszani. Hiányzunk nekik. Nem kapnak prompt visszajelzést. Talán ha felkapcsolgatnánk a villanyt, mint annak idején a tévés *Ki mit tud?*-nál, és az Elmű-ÉMÁSZ Energiaszolgáltató Zrt. mérné a kiugró fogyasztást...

A távszínház közönségét otthon is boldoggá tudja tenni a jó előadás. A végén kicsit tétován tapsol is talán az ember. Arra egyelőre nincs mód, hogy éreztetni tudjuk az alkotókkal: nézünk, hallunk, veletek vagyunk. De lehet, hogy egy empátiikus szoftveres már fel is találta a tapsikont, a hangosítható vastapsfunkciót vagy a gesztus vezérelte standing ovationt.